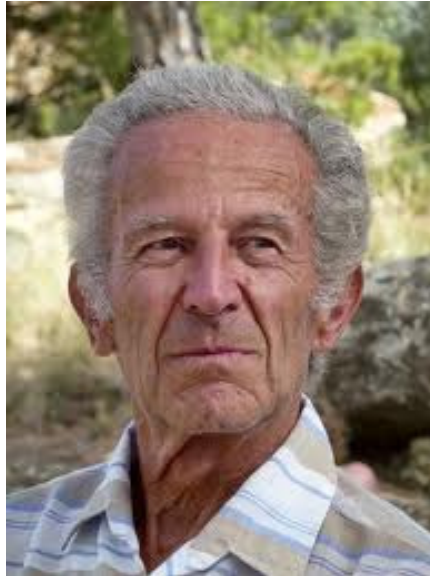

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

ENTITATS COL·LABORADORES

Grup de recerca consolidat de la Generalitat de Catalunya SGR 2014-119
(2014-2016): «Cultura i literatura a la baixa edat mitjana» (NARPAN)

Grup de recerca de literatura catalana medieval
de la Universitat d'Alacant (LICATMED)

Grup d'investigació de la Universitat d'Alacant
«EXPLANAT: Recerques de llengua i literatura catalanes»

Projecte de recerca FFI2013-45931-P del Ministerio de Economía y Competitividad:
«La cultura literària medieval i moderna en la tradició manuscrita i impresa» (V).

Projecte de recerca FFI2014-52380-C2-2 del Ministerio de Economía y Competitividad:
«El contexto literario de las poesías de Ausiàs March»

Fundació Carulla

Institució de les Lletres Catalanes. Generalitat de Catalunya

University of Saskatchewan. College of Arts and Science

Universitat de València. Departament de Filologia Catalana

STUDIA MEDIAEVALIA CURT WITTLIN DICATA
MEDIAEVAL STUDIES IN HONOUR CURT WITTLIN
ESTUDIS MEDIEVALS EN HOMENATGE A CURT WITTLIN

Edició a cura de Lola Badia, Emili Casanova i Albert Hauf

INSTITUT INTERUNIVERSITARI DE FILOLOGIA VALENCIANA
«SYMPOSIA PHILOLOGICA», 25
Alacant, 2015

Studia mediaevalia Curt Wittlin dicata = Mediaeval studies in honour Curt Wittlin =
Estudis medievals en homenatge a Curt Wittlin / edició a cura de Lola Badia, Emili
Casanova i Albert Hauf. – Alacant : Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana,
2015. – 366 p. ; 23 x 17 cm. – («Symposia Philologica» ; 25)
Textos en català, castellà i anglés. – Inclou referències bibliogràfiques

ISBN: 978-84-606-8839-6

D.L. A 505-2015

1. Wittlin, Curt – Discursos, assaigs, conferències. 2. Literatura catalana – Anterior a
1500 – Història i crítica. 3. Català medieval (Llengua) – Història. I. Badia, Lola (1951-).
II. Casanova, Emili . III. Hauf i Valls, Albert Guillem. IV. Institut Interuniversitari de
Filologia Valenciana. V. Sèrie

821.134.1'04.09

811.134.1''04/14

Director de la col·lecció: Josep Martines

© Els autors

© D'aquesta edició: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana
Universitat d'Alacant

Primera edició: juny de 2015

Portada: Llorenç Pizà

Il·lustració de la coberta: signatura de Curt Wittlin

Imprimeix: Quinta Impresión S. L.

ISBN: 978-84-606-8839-6

Dipòsit legal: A 505-2015

PRÒLEG

Curt Wittlin, romanista format a l'escola de Basilea, és un dels millors coneguts de la cultura medieval. Es tracta d'un estudiós estimat per les seues qualitats humanes i valorat públicament amb diversos premis i distincions atorgats per les principals institucions literàries i polítiques catalanes, com ara l'Institut d'Estudis Catalans, la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona o la Generalitat de Catalunya, que li va concedir la Creu de Sant Jordi. Ja és hora que els col·legues i amics de professió també expressem el nostre respecte i admiració per la seua llarga i fructífera trajectòria. Per això li oferim la present miscel·lània sobre temes de les especialitats que compartim amb la voluntat de mostrar fins a quin punt li estem agraïts i com, de fet, ens sentim beneficiaris dels seus ensenyaments.

En efecte, un nombre prou representatiu d'especialistes, vint-i-sis, cultivadors de la cultura medieval i moderna, hem volgut oferir un tastet del nostre treball, amb sentiment de gratitud, a la tasca d'en Wittlin, que a partir d'una completa formació grecollatina i una àmplia visió romanística fou pioner en molts aspectes, com en l'aprofitament de la informàtica per a estudiar les fonts, els temes i la llengua d'autors medievals: en especial, les concordances inèdites de l'obra de Roís de Corella, o el repertori d'expressions multinominals, o continuador excel·lent de l'escola canadenca en l'estudi de l'obra d'Eiximenis.

Wittlin, malgrat regir una càtedra de lingüística romànica dedicada especialment al francès a la Universitat de Saskatchewan, Saskatoon (Canadà), no perdé mai el contacte amb els territoris de parla catalana, dels quals es va enamorar a través del testimoni i passió de Germà Colón, venint a Barcelona i València contínuament i estudiant majoritàriament temes de cultura i llengua del nostre territori, com el *Tresor* de Guillem de Copons, traducció medieval de Brunetto Latini, el *Tirant lo Blanc*, la *Doctrina Compendiosa*, que atribueix a Ramon Soler, Antoni Canals o la primera traducció de la *Vida de Santa Caterina de Sena*. Encara

recordem com ens demanava que li microfilmàrem els manuscrits d'Eiximenis i d'altres, com aprofitava cada viatge de recerca per a impartir conferències i classes als professors i alumnes de les nostres universitats i compartir experiències i projectes, sovint inici i camí de noves investigacions i noves perspectives en la nostra ciència.

Voldríem, Curt, que prengueres aquesta miscel·lània d'estudis com un obsequi dels teus col·legues i amics que valoren la teua tasca, la teua aportació i la teua bonhomia, que et portava a enfrontar-te a qualsevol tema nou sense por ni dubtes. Estem segurs que et farà goig que siga editada en terres valencianes, en l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, a les quals tu tantes contribucions has fet, acadèmiques i personals, quan començares a venir en els anys 80, quan ací no teníem ni tradició ni especialistes en la matèria que tu dictaves, que tantes inquietuds crearen. Una bona part dels col·legues que t'estimen no ha pogut contribuir a esta obra per altres compromisos previs, però hi ha volgut estar present des de la *Tabula Gratulatoria*.

En esta miscel·lània està representada tota la filologia catalana, la qual has divulgat pel món amb desenes de ressenyes i ponències en congressos, totes les universitats amb què tu t'has relacionat, les de dins (UA, UAB, UB, UdG, UJI, UOC i UV) i les de fora (Basilea, Binghamton, Toronto i Temple), i una bona part dels col·legues que més has estimat o amb qui més t'has relacionat.

Volem agrair de tot cor la col·laboració de les institucions, universitats, fundacions i projectes de recerca que han fet possible l'edició d'aquest volum, i, en especial, la de l'IIFV.

Per molts anys, amic i col·lega Curt, català de Basilea i suís de València.

LOLA BADIA
EMILI CASANOVA
ALBERT HAUF

L'EXPRESSIONIÓ «MO E ISSA» EN LA DIVINA COMÈDIA*

Benvolgut Curt,

Recordant el teu Tresor i Brunetto Latini, el mestre enyorat de Dant
(*Infern* xv, 82-87)

1. L'expressió en qüestió apareix en el *Cant* xxiii de *l'Inferno*. Hi llegim:

Vòlt era in su la favola d'Isopo
lo mio pensier per la presente rissa [= 'brega'],
dov' el parlò de la rana e del topo;
ché più non si pareggia «mo» e «issa»
che l'un con l'altro fa, se ben s'accoppia
principio o fine con la mente fissa

(vs. 4-9)¹

Dant hi diu que la brega dels dimonis que acabava de presenciar (*Cant* xxiii) va fer que el seu pensament tornès a la faula d'Isop, on aquest parlà de la granota i la rata: que «mo» i «issa» que fa l'una amb l'altra no es fan més parió que l'acoblament del principi i la fi en la ment fixa.

La interpretació que havia donat l'humanista Francesco da Buti (1324-1406) sobre aquest passatge en la seva obra *Comento sopra la Divina Comedia*² (de c. 1385-1395) ha tingut acceptació fins als nostres dies.

Buti hi diu que la faula d'Isop té finalitat moralitzant, i ens en dóna el contingut (I, p. 590):

(*) Gràtitud de cor a Miguel Torrens, bibliotecari de l'Universitat de Toronto, que m'ha facilitat assíduament i amb gran amabilitat els materials d'investigació i ha fet possible la realització d'aquest treball.

1. Citem ací, i d'ací endavant, del text de la *Divina Commedia* reproduït per Anna Maria Gallina en la seva edició de la traducció catalana d'Andreu Febrer (1429), Dant Alighieri, *Divina Comèdia. Versió catalana d'Andreu Febrer*. 1-v. A cura d'A. M. Gallina, Barcelona, Ed. Barcino («Els Nostres Clàssics»), 1974-1983 (= A. Febrer, *Div. Com.*). S'hi confronten la versió catalana i el text italià. El text italià reproduceix l'edició nacional de la Societat Dantesca Italiana, establerta per Giorgio Petrocchi.

2. Francesco da Buti, *Comento sopra la Divina Comedia di Dante Alighieri*, publicat per cura di Crescentino Giannini. 1-III. Pisa, 1858-1862 (= Buti).

andando lo topo per lo contado, pervenne a una fossa d'acqua ov'erano molti ranocchi; e stando il topo alla riva e dubitando di pasarse, uno ranocchio lo venne a vedere con animo di farlo affogare in quella fossa, mostrando di volerlo aiutare; e dubitando il topo dell'acqua, disse el ranocchio: lega il tuo piede col mio e non potrai cadere. E fidatosi il topo del ranocchio si legò con lui, e montato in su le spalle del ranocchio il ranocchio il portò insino al mezzo dell' acqua e poi cominciò a ire sotto per tirarsi il topo dietro; lo topo s'argomentava con le branche di stare a galla [= amb les potes sobre l'aigua]. In questo mezzo uno nibbio [= milà] volando per l'aere, vide el topo nell' acqua e calossi, ghermillo [= l'agarró] e portallo via; e perchè lo ranocchio era legato con lui portò l'uno e l'altro et amendue li si beccò.

Buti va veure en l'expressió *mo e issa* l'adverbi *mo* 'ora, adesso', que tenia ample ús dialectal en l'època medieval, i l'adverbi *issa* 'ora, adesso' que també tenia ús dialectal si bé més limitat que *mo*. Buti va analitzar el passatge del *Cant* xxiii, 4-9, tenint ben en compte la similitud dels significats d'aquests mots, i veient-hi, a més, paralelisme entre l'episodi de la granota - la rata i la brega dels dimonis.

2. Nosaltres identifiquem en *mo e issa* la comanda marinera *issa!* 'tira (de la corda)!', relacionada amb el verb nàutic italià *issare* 'hissar', i aquesta identificació ens suggereix de veure en *mo* una forma reduïda de la comanda marinera *mòla!* 'afluixa o solta (la corda)!', imperatiu de *molar* (que és la variant dialectal del verb nàutic italià *mollare* «allentare una fune, o catena a poco a poco», format de *molle* < lat. *mollis*).³

3. Em són familiars *mola* i *issa* com a termes nàutics de la llengua turca dels meus dies passats a Ordu (1925-1939), ciutat a la costa del Mar Negre. Cf. la definició de tots dos mots pel diccionari *Redhouse Sözlüğü: Türkçe – İngilizce* (Istanbul, 1968): *mola* «act of slacking off, letting go, rest, pause», i l'infinitiu compost *mola etmek* «to slacken, to ease off»; i l'infinitiu compost (*h*)*issa etmek* «to hoist, to raise by a rope»; hi tenim, doncs, cat. *amollar* i *hissar*, respectivament.

Issa i *mola* em són coneguts també com una crida dels homes que alçaven o movien una cosa de gran pes estirant amb una corda o cable. Se sentia regularment a la platja quan hom treia de l'aigua una barca gran de transport o de pescadors. L'operació es feia a estones estirant i afluixant la corda mentre la barca relliscava sobre parats col·locats sobre l'arena paral·lelament. L'acte de tirada era acompanyat de la crida *hiss-saaa!* *hissaaa!* Durant moments de pausa els parats que havien quedat lliures es col·locaven al darrere de la barca i l'acció es repetia fins que la barca arribava al lloc desitjat. Tot plegat es tractava d'una acció combinada de *tira* i *pausa*; cf. *Redhouse Sözlük*: naut. *tiramola* «let go and haul» (< it. *tiramolla*).

Notem que aquests mots són part dels centenars de termes mariners i nàutics presents en el vocabulari marítim turc rebuts de l'italià sobretot en el període de 1450-1550. Aquesta terminologia fou estudiada a fons per Henry & Renée Kahane i Andreas Tietze en: *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*. University of Illinois Press, Urbana, 1958.

3. Hem mamprès aquest estudi per demostrar en primer lloc que: (a) l'anàlisi del passatge identificant en *mo e issa* els adverbis *mo* 'ora' i *issa* 'ora' no condueix a formar una interpretació acurada, acceptable (§ 5); (b) l'estudi del passatge veient-hi en *mo e issa* una expressió formada de *mo* i *issa* en sentits nàutics indicats fa possible una interpretació satisfactòria (§§ 6 -7); i, (c) demostrarem, a més, que la comanda marinera *issa!* havia tingut antiguitat considerable en l'italià medieval (§§ 10-11),⁴ i el que això significa per a l'estudi de l'origen del verb nàutic *issare* i de la seva extensa família (n. 20).

ELS MOTS *MO* I *ISSA* EN LA DIVINA COMÈDIA

4. Primer de tot s'ha de notar que Buti no anava ni tan despistat ni mal orientat en veure en *mo* i *issa* del *Cant* xxiii el sentit de 'al present', puix que aquests dos adverbis apareixen amb aquest sentit en diversos passatges de la *Divina Commedia*.

4.1 Amb aquest motiu, com ja hem anticipat, *mo* 'ora' tenia gran ús dialectal ja en el segle XII, i que avui segueix com a mot regional.

Notem la definició que ens en dona Battaglia: «Mò (*mò*; *mó*), avv[erbio], ant. e region[al]. In questo tempo, in questo istante, ora, adesso. Anche: testé, appena ora, poco fa». Battaglia el cita de bon nombre d'autors, entre ells Dant, i el deriva de l'adverbi llatí «*mòdo* 'teste, per ora, adesso, tosto; sopravissuto per lo più nel dial. dell'area centro-meridionale, in Lombardia e nell'Emilia-Romagna». L'evolució suposa: *mōdo* [mò(đ)o] > [mò] > *mò*.⁵

4.2 (a) En el *Cant* xxvii de l'*Inferno* *mo* apareix en el sentit d'ara fa poc':

Udimmo dire: —O tu a cu' io drizzo
la voce e che parlavi *mo* lombardo (v. 20)

«Vam sentir dir: —O tu, a qui dirigeixo la paraula, / tu que parlaves llobart ara fa poc».

(b) En el mateix *Cant* xxvii *mo* reapareix ara amb el sentit de 'ara dins poc':

Padre, da che tu mi lavi
di quel peccato ov' io *mo* cader deggio (v.109)

4. La nostra font d'informació més important és Salvatore Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*. 1-xxi. Torino, Unione Tipogr., 1961-2009 (= Battaglia). Es tracta del diccionari històric italià.

5. Gerhard Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana i dei suoi dialetti*. 1: *Fonetica* (Torino, 1966), § 206: «Nell'Italia settentrionale *d* è caduta nella massima parte del territorio, con maggiore regolarità nelle zone occidentali... lombardo, ligure, veneziano, piemontese» (p. 295).

«Pare, amb què em llavis / del peccat en què em caldrà caure *dins poc*»

(c) *Inferno* x: *non pur mo* 'des de fa temps'

E io: «Buon duca, non tegno riposto
a te mio cuor se non per dicer poco,
e tu m'hai *non pur mo* a ciò disposto» (v. 20)

(d) *Purgatorio* viii: *pur mo nate* 'acabat de nèixer'

Verdi come fogliette *pur mo nate* (v. 28)

(e) *Purgatorio* xxi: *pur mo* 'ara mateix'

E io, che son giaciuto a questa doglia
cinquecent' anni e più, *pur mo* sentii
libera volontà di miglio soglia (vv. 67-69)

(f) *Purgatorio* xxiii: *mo* 'ara'

Mi dà di pianger *mo* non minor doglia (v. 56)

(g) *Paradiso* iv: *mo* 'ara'

Che questi spiriti che *mo* t'appariro (v. 32)

(h) *Paradiso* vii: *mo* 'ara'

Ficca *mo* l'occhio per entre l'abisso (v. 94)

(i) *Paradiso* xxxi: *mo sù ... mo giù ... mo*

Su per la via, luce passeggiando,
menava io li occhi per li gradi,
mo sù, mo giù e mo recirculando (vv. 46-48)

Altres exemples de *mo* 'ora': *Paradiso* xix, 67; xxi, 15; xxii, 11; xxiii, 55; xxx, 70

4.3 *Issa* 'ora' en la *Divina Comèdia*

(a) Al *Cant* xxvii de l'*Inferno issa* 'ora' apareix en alguns manuscrits, mentre en d'altres la variant *istra*. El text que seguim (n. 1) duu *istra*:

Udimmo dire: —O tu a cu' io drizzo
 la voce, e che parlavi mo lombardo,
 dicendo: «Istra ten va, più non t'adizzo.
 (vs. 19-21)⁶

El que fa l'apellació és el damnat Guido da Montefeltro que es dirigeix a Virgili: «O tu, a qui adreço la paraula, / a tu que parlaves llombard ara fa poc / dient [a Ulisses]: ara, vés-te'n, ja no t'estimule [a parlar més]». Quant a «parlaves llombard» comenta A. M. Gallina que Virgili, com a fill de la ciutat de Màntua, era llombard (A. Febrer, *Div. Com.*, II, p. 126, n. 20).

Així és que *istra* s'ha considerat com a forma pròpia del llombard. En el text català d'A. Febrer (1429) llegim *estra*, i en el text usat per Buti (c. 1380) veiem *istà* (p. 684), grafiat amb accent per l'editor modern segons sembla per raons de versificació.

La variant *issa* apareix, com hem dit, en alguns manuscrits. Així, en l'edició de la qual cita Battaglia (s.v.) *issa*. La veiem també en l'edició de la *Divina Commedia* feta pel lexicògraf i filòleg N. Tommaseo.⁷ Buti, en comentar *mo e issa* del *Cant* xxiii, identifica *issa 'ora'* com a «vocablo romaniuelo», ço és del toscà d'Emilia-Romagna (veg. § 5é).

Efectivament, *issa 'ora'* apareix en la poesia del poeta del *duocento* Bonagiunta Orbiaciani (1220-1290), que era de Lucca, ciutat toscana a la mateixa regió.

Notem:

Voi, pulcelle novelle si belle, *issa* vo' intendete;
 maritate, c'amate state lungamente sete
 dalli amanti, davanti cotanti più non v'atenete;
 rendete le fortesse, ké noi vegnan per esse⁸

Dant mateix hauria de conèixer *issa 'ora'* com a mot propi de Lucca, puix que el fa usar per part de Bonagiunta en una conversa que té amb ell en un passatge del *Cant* xxiv del *Purgatorio*. Es tracta d'una conversa fingida entre els dos que és de summa importància literària, com sigui que Dant hi fa referència a la poesia de la nova escola del *dolce stil nuovo* i a la de l'escola anterior de poetes com Bonagiunta da Orbiciani, Guittone d'Arezzo y Jacob da Lentini

6. Dant i Virgili, en el *Cant* xxvi, trobant-se en la *bolgia ottava*, havien divisat Ulisses en una flama cornuda, penant, per la seva complicitat en l'engany del cavall de fusta a Troia. Virgili demana a Ulisses, a instància de Dante, on ell s'havia perdut en les seves aventures, i com s'havia acabat la seva vida. Ulisses narra amb gran detall (vv. 90-142) el seu viatge pels mars i l'enfonsament final del vaixell en una tempesta, i, per conseqüent la seva mort; en terminar el seu relat, Virgili li diu que ja podia seguir el seu camí que no l'estimula a parlar més. Notem: «Udimmo dire» = vam sentir dir [Virgili i jo, Dant].

7. N. Tommaseo, *Divina Commedia di Dante Allighieri con ragionamenti e note*. Milano, 1869, p. 310.

8. Citem d'Ernesto Monaci, *Crestomazia italiana dei primi secoli*. Nuova edizione riveduta e aumentata. Società Editrice Dante Alighieri. Roma-Napoli, 1955, p. 353.

(conegut com il Notaro), molt lligada al concepte d'amor i convencions poètics de la darrera fase, ja decadent, de la poesia provençal.

Bonagiunta pregunta a Dant si està parlant amb el poeta de *le nove rime*:

Ma di s'í' veggio qui colui che fore
trasse le nove rime, cominciando
'*Donne ch'avete intelletto d'amore* (vv. 49-51)⁹

Dant diu:

E io a lui «'I' mi son un che, quando
Amor mi spira, noto, e a quel modo
ch 'e' ditta dentro vo significando» (vv. 52-54)

Bonagiunta exclama:

—O frate, *issa* vegg'io, diss' egli, il nodo
che 'l Notaro e Guittone e me ritenne
di qua dal dolce stil nuovo, ch' i' odo!
Io veggio ben come le vostre penne
di retro al dittator sen venne strette,
che de la nostre certo non avvenne (vv. 55-60)

Notem la traducció anglesa de John Ciardi: «—Ah, brother, *now* I see the thong (= the knot) / that held Guittone, and the Judge, and me / short of that sweet new style of purest song. / I see well how your pens attained such powers / by following exactly Love's dictation, / which certainly could not be said of ours».¹⁰

4.4. S'ha d'observar, en aquest punt, que segons els indicis *issa* 'ora' havia tingut ús ben limitat. Battaglia s.v. *issa* ant. 'adesso, ora' documenta aquest adverbi solament en tres passatges de la *Div. Com.*: (a) en el nexa *mo e issa* del *Cant* xxiii de *l'Inf.*: aquesta identificació ja hem notat que no era encertada, i que com demostrarem s'hi tractava de l'ordre marinera *issa!* (§ 6); (b) en *Cant* xxvii, 22 de *l'Inf.* en la frase *issa ten va*: en aquest cas amb la variant de manuscrit *istra* (*estra* i *ista*) que es considera pròpia del llombard; (c) en *Cant* xxiv, 55 del *Purg.* *issa vegg'io*: que s'identifica com a forma *luquesa*, que hem trobat també en la poesia de Bonagiunta (*supra*). En resum, la documentació a mà es redueix a *issa* de Lucca i *istra* o *ista* del llombard.

9. Cançó dedicada a Beatrice que apareix en la *Vita Nuova*.

10. Dante Alighieri, *The Divine Comedy*. Translation of John Ciardi, New American Library, New York, 2003.

Afegim que *ista ke* amb valor de 'ora che' apareix un cop en la poesia del milanès Bonvesin da la Riva (c. 1240 - c. 1313), que va escriure en llombard occidental.¹¹ Morri hi nota, a més, la presència d'*ista* 'ora' en Ossola (Llombardia nord), registrat en l'atles lingüístic italià i suís sud (AIS 1533, p. 117), i *ista* 'or su' a Anzasca (Piemont). D'altra banda, la manca de documentació indicaria que *issa* 'ora', mot propi de Lucca, s'hauria tornat antiquat ja en el segle XIV.

Tot plegat es tracta d'un mot regional d'escassa difusió (Lucca, Llombardia), que sembla haver-se quedat antiquat ben aviat. Battaglia deriva l'adverbi *issa* (ant.) del llatí *ipsā* [hōrā] «alla stessa hora». Aquesta derivació suposa que la variant *ista* o *istra* fóra formada d'*issa*. Això no presentaria un gran problema, però s'ha d'admetre que derivar *issa* 'ora, adesso' del llatí *ipsā* (hōrā) és molt hipotètic (veg. el que en diem § 10 i n. 16).

LA INTERPRETACIÓ DEL PASSATGE CANT XXIII, 4-9 PER BUTI

5. Mirem un altre cop el passatge:

Volt' era in su la favola d'Isopo
 lo mio pensier per la presente rissa,
 dov' el parlò de la rana e del topo;
 ché più non si pareggia «mo» e «issa»
 l'un con l'altro fa, se ben s'accoppia
 principio e fine con la mente fissa.

Comentari de Buti:

a) «*Ché più*», cioè imperò che più '*non si pareggia 'mo*': questo '*mo*' è vocabolo lombardo et è a dire avale o vuogli al presente; '*et issa*' : questo '*issa*' è vocabolo romaniuelo et anche è dire uguale et al presente, si che sono simili in significato, benché sieno diversi in voce».

b) «*Che l'un con l'altro fa*: cioè la favola detta del topo e della rana con la rissa d'Alichino e Calcabrina»;

c) «*se ben accoppia*: cioè se ben s'accosta lo Principio, della favola col principio della rissa»;

d) «*principio e fine*: dell'una e d'altra; *con la mente fissa*: cioè con la mente ferma».

Buti aclareix (p. 590):

11. Fabio Marri, *Glossario al milanese di Bonvesin*. Bologna: Patron Editore, 1977, p. 118.

E fa l'autore quivi lo lettore attento a notare *la similitudine*, e però veggiamo como *s'accordano insieme lo principio della favola o lo inganno del ranochio che volea tirare sotto lo topo e però s'era legato con lui*; e così Calcabrina avea ghermito Alichino, Alichino si volse verso lui a ghermibene lui sì, ch'amendu' caddono nella pegola; e però come comincio l'uno con inganno a volere nuocere, el nuocimento alla fine per lo inganno tornò a lui, così come all'altro.

D'acord amb el que diu Buti, hem d'entendre *più non si pareggia mo e issa* com «*mo e issa* no són més iguals», és a dir, són completament iguals, i aquesta similitud s'acorda amb el principi i la fi de la faula de la rata - la granota i la brega dels dimonis Calcabrina i Alichino. En els dos casos, el qui vol enganyar i causar la mort de la víctima (el principi) acaba causant-se la mort pròpia (la fi): així, la granota i igualment els dos dimonis, Calcabrina i Alichino.

Aquesta explicació es referma en definitiva en Battaglia, que reserva a *mo e issa* tot un apartat s.v. *mò*, reproduint-hi el passatge que ens ocupa, i encunyant a més una locució tota nova *pareggiarsi come mo e issa*: «risultare perfettamente uguali».

6. Em cal notar de seguida que la interpretació de Buti no representa acuradament el pensament de Dant, i això per ser formulada amb la intenció de justificar que tant *mo* com *issa* tenen el mateix sentit d'ora'. El que hi diu Dant s'ha d'entendre com segueix: *la brega* dels dimonis que ell acabava de presenciar *ché piu non si pareggia*, o sigui, encara que no fa més parió (vol dir parió complet) con *mo e issa* que *fa l'un con l'altro*, vol dir *mo e issa* que fa la granota amb la rata, *se ben accopian principi e fine*, vol dir *s'acoblen bé el principi i la fi de la brega* (dels dimonis) i *l'episodi de la granota i la rata*, quan es considera atentament.

D'altra banda, identificant *mo* amb una forma reduïda de la comanda marinerana *mola* 'lascia (la corda)' i *issa* amb la comanda marinerana 'tira (de la corda)', es veu de seguida que el text «*mo e issa l'un con l'altro fa*» es refereix simplement a *la contesa* (la lluita) entre la granota i la rata, o sigui, l'una que *tira cap al baix* i l'altra que *resisteix* amb el resultat que tots dos queden a la superfície de l'aigua en moviment de *dalt i baix*, *dalt i baix*, i això resulta fatal per a totes dues, per a la víctima i alhora per al perpetrador de l'engany. Recordem que la granota havia lligat la cua de la rata a la seva pota.¹²

12. Notem la versió de la fàbula *La grenouille et le rat* de La Fontaine: «Dans le marais entrés, nôtre bonne Commère [= la grenouille] / S'efforce de tirer son Hôte [= le rat] au fond de l'eau, / il résiste; ell tire. En ce combat nouveau, / Un Milan, qui dans l'air planait, faisant la ronde, / Voit d'en haut le pauvre se débattant sur l'onde». La moral de la fàbula: «La ruse la mieux i perfidie / Peut nuire à son inventeur; / Et souvent la peridie / Retourne sur son auteur». Text llegit al portal de l'internet.

Tot fa l'efecte que Dant hi usava una locució verbal existent en la llengua *fare mola e issa* significat «l'un tira l'altre solta» (sense poder arribar a una solució en una contesa o en una discussió).

Ara bé, ¿què volia dir Dant amb allò que no fan parió completa la brega dels dimonis i l'episodi de la granota - la rata? Per a poder contestar-hi ens cal tenir a la vista els detalls de la brega dels dimonis en el *Cant* xxii.

7. Dant i el seu guia i mentor Virgili es dirigeixen en companyia de *diece demoni* a la *quinta bolgia* del Cicle Octavo de l'Infern: la secció dels damnats *barattatores*. Aquests estan en l'estany de brea bullent penant, però de tant en tant algun pecador aixeca *il dosso* fora la superfície *ad alleggiare la pena*. Però un d'ells té la mala fortuna de ser captat pel dimoni dit *Rubicante*, que li passa *li unghoni a dosso* i el treu a fora per turmentar-lo. Resulta ser un individu de Navarra, que abans de ser subjecte a la tortura dels dimonis els dóna informació sobre altres damnats en l'estany que ells podien torturar: Fra Gomita, don Michel Zanche, etc. A més, el Navarrès, per salvar-se de les garres dels dimonis, els promet de portar-los altres damnats fora de l'estany si li permeten tornar-hi. I, de fet, el dimoni dit *Alichino* li promet de no tractar de captar-lo si ho fa. Dant comenta: «O tu che leggi, udirai nuovo ludo [dei demoni] / [...] / Lo Navarrese ben suo tempo colse: / fermò le piante a terra, e in un punto / saltò e dal proposto lor si sciolse», o sigui: el Navarrès en un moment oportú salta a l'estany i se salva de la mà dels seus turmentadors. Això causa gran consternació entre els dimonis, i sobretot a *Alichino*, qui fou culpable de l'escapada del Navarrès. El dimoni dit *Calcabrina*, molt irat, es llença amb les garres obertes sobre *Alichino* a fi de donar-li una lliçó; però *Alichino*, dimoni feroç, reacciona i abraça fortament *Calcabrina* i comencen a *barallar*, i, sense adonar-se'n, cauen en l'estany bullent. Tracten de sortir-ne però no poden fer-ho perquè les seves ales resten apegades en la brea bullent i ambdós s'hi afofen i pereixen.

Així, doncs, quan diu *ché più non si pareggia mo e issa che l'un con l'altro fa*, Dant s'hi referia a la baralla tot just presenciada dels dimonis (*Calcabrina* i *Alichino*) i a la faula de la granota i la rata: que no fan més parió (= que no es corresponen exactament) perquè si bé en la de la faula acaben malament tant la rata (= la víctima) com la granota (= l'autor de l'engany), això no passa en la brega dels dimonis *Calcabrina* i *Alichino* puix que la víctima (el Navarrès) se salva per un engany i els dos dimonis pereixen.

D'altra banda, si es pensa atentament, hi ha acoblament del principi i la fi dels episodis respectivament; ço és: *l'intent de fer malbé* (per part de la granota i dels dimonis) al principi i *acabar-se punits* ella i els dimonis al final.

EL TRACTAMEN DE MO E ISSA EN LES EDICIONS I TRADUCCIONS DE LA DIVINA COMÈDIA

8. (a) El poeta català Andreu Febrer en la traducció del text (1429) deixa intactes *mo* i *issa*, evidentment per no haver entès llur sentit, i hi diu: «que *issa* y *mo* no's fan nulls verament»:

Sobre una faula d'Isop era entès, / per aquesta brega, mon pensament, / hont de la rana e del gat-bell-joch [= eufemisme per la rata] més; / que *issa* y *mo* no's fan nulls verament, / que l'un ab l'altre's fa, que bè'ls encobla / en lo seu pensar, fi i començament.

L'editora del text A. M. Gallina, per la seva banda, en comentar aquest passatge, diu «vers poc clar» i afegeix: «El sentit del text italià és que “mo” e “issa” no són més iguals. Ambdós mots volen dir ‘ara’» (II, 1975, 81, nota al v. 7).

(b) Francesco Torraca (*La Divina Commedia nuovamente commentata*, 2.ª Roma, Società Editrice Dante Alighieri, 1908, p. 175) reproduïx amb més claredat el comentari de Buti:

Cant XXIII, 4-7:
per la presenta rissa: la rissa, ora narrata di Alichino e Calcabrina; chè, perchè, mo e issa non si pareggia, non hanno fra loro essatta corrispondenza piu che fa, si pareggia, si corrisponde a puntino. Tanto mo quanto issa valgono ora, adesso; [...] L'uno con l'altro: è lezione comune, tradizionale, e, per intenderla e giustificarla, i comentatori son costretti a supporre sottintesa la parola caso: l'un caso con l'altro. Meglio leggerei l'una e l'altra: l'una, la favola d'Isopo, l'altra, la presente rissa; se ben s'accoppia, se si paragona be, principio e fine, dell'una e dell'altra.

(c) Traducció anglesa de Longfellow (1871):

Upon the fable of Aesop was directed / My thoughts, by reason of the present quarrel / Where he has spoken of the frog and mouse; / For 'mo' and 'issa' are not more alike / Than *this one* is to *that*, if well we couple / End and beginning with steadfast mind

(*The Divine Comedy of Dante Alighieri, 1265-1321, Translated by Henry Wadsworth Longfellow. An Electronic Classics Series Publication.*)

(d) Traducció anglesa de James Finn Cotter (publicat 1987): *mo e issa* «soon» and «shortly»

Because of the scuffle we had just seen / My thoughts turned to one Aesop's fables / in which he tells about the frog and mou-

se. / For «soon» and «shortly» are not more similar / than *fiction* is like *fact*, if carefully / you compare the beginning and end of both.

(James Finn Cotter, *The Divine Comedy*, The Web edition by Charles Franco)

(e) Trad. espanyola: *La Divina Comedia* por D. Cayetano Rosell (Barcelona 1884): *Canto xxiii*:

Vínome a la memoria, con motivo de aquella contienda, la fábula de Esopo, en que trató del topo y de la rana, que si con atención se comparara bien su comienzo y fin, *no se asemejan* más los vocablos *mo* e *issa*, que uno y otro caso.

(f) En francès: *La Divine Comédie*, Ebooks Tome 1: *L'Enfer*, *Canto xxiii*

Quant à moi, ce combat que nous venions de voir / me faisait souvenir de la fable d'Ésope / où l'on entend parler la grenouille et le rat. En effet, *or* et *donc* ne plus pareils / que ces deux contes-là, si nous rapportons / à la conclusion comme au commencement

En nota: «En italiè, *mo* et *issa*: *mo* est une abréviation de *modo* 'or, donc, maintenant', *issa*, qui appartient au dialecte luquois, signifie la même chose».

(g) Trad. francesa: Alexandre Masseron: Dante, *La Divine Comédie*. Texte établi, présenté et annoté par Alexandre Masseron. I-III Le club français du livre. Paris, 1954.

Cette rixe me faisait revenir à l'esprit la fable d'Ésope où il a parlé de la grenouille et du rat; car *mo* ne ressemble pas plus à *issa* que l'un de ces épisodes à l'autre, si l'on en compare bien d'un esprit attentif le commencement et le fin

En nota: «*Mo* ne ressemble pas plus à *issa*: *l'un et l'autre signifient maintenant, à présent*»

L'EXPRESSION «MO E ISSA»

9. A l'apartat § 6 dèiem que, segons tots els indicis, Dant usava una locució verbal ja existent en la llengua *fare mo e issa* amb el significat de «l'un tira l'altre solta (en una contesa o en una discussió que no té solució)». En fer aquesta observació teníem a la vista els següents exemples de locucions que havien perviscut a les costes de Provença fins als temps moderns:

a. 1657 «La populaça sembla fòla. L'un crida: *issa!*, l'autre *mòla*»,¹³
i no hi ha acord ni comprensió.

Veiem citada la mateixa locució junt amb d'altres en Mistral, *Lou Tresor*,¹⁴
s.v. *moula*:

- (a) *l'un crido: isso, e l'autre: molo, l'un cri: tire, et l'autre: lâche;*
- (b) *tira e moula: être indécis*
- (c) *faire tiro-molo: tirer et lâcher successivement, vouloir et ne vouloir pas*

Es veu que hom alternava *issa* i *tira* en aquestes locucions. Així en italià també. Notem, amb aquest motiu l'ús que en fan els *facchini* encarregats de treure de l'aigua una barca en text de c. 1750 (citat per Battaglia de l'autor G. Gozzi):

Il padrone della barca convocò subitamente un congresso di facchini e disse loro la cosa, e quali ne la trassero incontamente fuori dell'acqua e gridando: *issa, tira, lascia*.

I en el següent exemple que Battaglia (s.v. *mollare*) cita de Goldoni *l'una tira l'altra molla* significa 'non riuscire a tenere un' andatura; rimanere indietro':

—Più piano di così? Mi bien la norte. / —Vi dico ch'io non posso andare sì forte. / Questa forte e quella piano, / l'una tira e l'altra molla.

Battaglia hi duu a més la locució «*Chi tira e chi molla: chi guadagna e chi scapita*», i l'il·lustra citant d'una obra del venecià Marin Sanudo (1466-1536):

In consonanza dice: chi tira e chi molla; la Signoria spende; fiorentini sta malle.

I encara més: «*a tira e molla: in modo alterno, fra alti e bassi, con esito incerto*», amb un exemple d'una obra de Luigi Capuana (1839-1915):

Una volta, col barone stesso, durarono una mezza giornata *a tira e molla*.

Notem: *tiremmolla* (< *tira e molla*) subst. 'incertezza tra il sì e il no, tra il negare e il concedere'.¹⁵

13. Noël Fourquin, Philip Rigaud, *De la nave au pointu: glossaire nautique de la langue d'Oc (Provence, Languedoc) des origines à nos jours* (2.ª ed. Saint Tropez / Toulon, 1994), p. 86.

14. F. Mistral, *Lou Tresor dóu Felibregé ou Dictionnaire Provençal-Français*. I-II (Aix-en-Provence, 1878-1886).

15. F. Palazzo, *Novissimo Dizionario della Lingua Italiana*. Milano, Ceschita, 1939; s.v.

9.1 A l'inicial (§ 2) consideràvem *mo* de l'expressió *mo e issa* una forma reduïda de *mola!*, comanda marinera amb sentit d'aflixa o solta (la corda)', imperatiu de *molar*, variant dialectal al seu torn del verb nàutic *mollare*.

Ara bé, identifiquem *molar* com a verb propi de l'italià septentrional. Notem l'entrada de Boeri en el seu diccionari del dialecte de Venezia: «*molar* 'mollare', *mola!* 'lascia'!» (p. 421), i d'Angiolino en el vocabulari del milanès: «*Molâ*. v. att. Allentare, mollare, amollare... contrario di *tirâ* = tirare. Onde il grido: *Tira mola, o ammolla*» (p. 496).¹⁶

Encara ens queda per aclarir en relació amb l'expressió *mo e issa*: ¿quin factor hauria facilitat la reducció de la comanda *mòla* a *mo*, que corria com sabem al temps de Dant? (veg. § 11).

ISSA (COMANDA) EN ITALIÀ MEDIEVAL

10. L'aparició de la comanda marinera *issa* en una locució *fare mola issa* en la *Divina Comèdia* (c. 1312) és indicativa de l'arrelament extens i de l'antiguitat d'*issa* en l'italià medieval, puix que la formació d'una locució d'un vocable normalment es cristal·litza durant temps considerable. Aquest fet i l'ús de *mola via* com a comanda en un poema musical de c. 1350 (§ 11), ens porten a veure el reflex de la comanda *issa* en l'adverbi ant. *issavia* que apareix en una poesia de c. 1250. Battaglia el defineix com «subito, al più presto» i l'il·lustra amb el següent exemple d'una *canzone* d'Ugieri (o Rugieri) Apugliese:

Rispose un altro *issavia* / e disse in quella via: / «Non è questi
quel Ruggieri / ch'io audiì e vidi l'altrieri / cantare inanzi cavalieri /
di noi come semo crudeli e feri?

Hi inclou, a més, aquest testimoni citant d'una *novella* de la primera meitat del s. xv de Gentile Sermini:

Io per contentarti vuo' promettere quelle cinquanta fiorini che
t'ho detto *issavia*.

Tot indica, doncs, que *issavia* havia tingut considerable ús en italià medieval.

10.1 L'afegiment de *via* a la comanda marinera *issa!* 'tira (de la corda)!' reforçava el moviment implícit en l'acció posada en marxa; cf. en l'italià modern *andar via* 'partirsene', *mandar via* 'cacciare', *portar via* «prendere con violenza e prestezza».

16. G. Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia, 1856; Francesco Angiolino, *Vocabolario milanese - italiano*. Torino, 1897.

D'altra banda, la formació de l'adverbi compost *issavia* «subito, immediatament», no ens sorprén a la vista de l'ús adverbial de *via, via* amb sentit de «immediatament, entre breu temps, toste» ja en el segle XIII. Battaglia el documenta en l'autor Bono Giamboni (c. 1240-1292) i en Dant mateix: *Purgatorio*: «“Ambo vegnon del grembo di Maria,” / disse Sordello, “a guardia de la valle, / per lo serpente che verrà *via, via*”» (*Cant* VIII, 39).

Cf. la traducció del citat James Finn Cotter (§ 8e): «“Both of them come down from Mary's bosom”, said Sordello / “to guard those in the valley, / against the serpent that will soon to appear”».

10.2 L'aparició d'*issa*, la comanda marinera, en l'expressió *mo e issa* (en la *Div. Com.*, c. 1310) i en l'adverbi *issavia* «toste, immediatament» en un poema de c. 1250, confirma la suposició que li atribueix gran antiguitat i arrelament. Arribem a la conclusió que *issa* ja hauria de tenir ús en el segle XII.¹⁷

MOLA I ISSA EN LA POESIA MUSICAL DE C. 1350

11. Les dues comandes apareixen emprades en un ambient mariner real en el madrigal «Con dolce brama» del compositor del *trecento* Maestro Piero (m. c. 1350). Hi veiem evocats el dolç enyorament del jove enamorat que vol anar al port on és la seua «donna» i els ordres que dóna el còmit de la galera als tripulants:

Diu el jove amant:

Con dolce brama e con gran disio
Dissi al comito quando fu' in galia
—Andiam al porto de la donna mia.— (vv. 1-3)

El còmit dóna les ordres:

Ed egli tosto prese 'l suo fraschetto:
—Su, su, a banco, a banco, piglia voga
e da la pope *mola via* la soga
(vs. 4-6)

17. Battaglia considera *issavia* «voce dotta», composta «dall'abl. femm. sing. del lat. *ipse* 'questo, stesso' e *via* 'via, strada'». Ara podem dir que és una explicació innecessària que fou formulada pel desconeixement del sentit mariner d'*issa*. Endemés, hem considerat molt hipotètica la derivació de l'adverbi *issa* 'ora' del llatí *IPSA* [*hora*] 'a stessa hora', o siga, ben poc possible (§ 4.4). Ara ens preguntem si l'adverbi *issa* 'ora' viu a Lucca en temps de Dant no seria al capdavant el mateix mot *issa* —la comanda *issa!* dels mariners— interpretat per la gent amb el sentit d' 'ora'. La comanda '*tira!*' de vegades solia acompanyar *issa!* (§ 9), i així sentint la gent *issa! tira!* podia interpretar el nexa com '*ora, tira!* Això explicaria com *issa via!* 'ora, via!' hauria rebut el sentit de «subito, al piú presto». Sugerim aquesta suposició com una possibilitat per a la investigació futura.

—Sai, a la vela, sai; investí gomene,
 issa, issa pur ben di mano in mano.—
 —La vela è su. —Da' volta, che si' sano!—
 (vv. 10-12)¹⁸

Corsi diu que hem d'analitzar i interpretar el passatge (vs. 5-6) com segueix: (a) «—*Su, su, a banco, a banco*: que seguin els rematoris a llur bancs;» (b) «*piglia voga*»: que iniciïn la voga», (c) «*e da pope mola via la sogà*: que a la popa amollin i deixin anar la corda que lliga la galera a la costa» (p. 5, n. 6).

En la comanda *mola via la sogà!* la partícula *via* amb valor adverbial reforça l'acció de *lasciare andare la corda*. Ara bé, Corsi anota que la lliçó del ms. FP és en realitat *mo la via*, i ell atribueix aquesta grafia al desconeixement del copista que en els dialectes septentrionals el verb *mollare* es diu amb una *l*, ço és *molare*. Al seu juí, doncs, el copista no havia conegut el mot *mola* amb el seu sentit propi.

En realitat, però, és ben probable que hi tinguem la mateixa forma *mo* de l'expressió *mo e issa*, i no pas una errada d'interpretació de *mola via*. Pensem, doncs, que hom deia i grafiava llavors *mo la via!* amb el mateix valor que *mola via!* I no és estranyar: la comanda sonava *mo-o-la viáaa!*

Al nostre parer, doncs, *mo* de *mo e issa* havia resultat del sintagma *mola via!* mal dividida com *mo la via!*

11.1 La interpretació dels versos 10-11: «—Sai, a la vela, sai; investí gomene / *issa, issa pur ben di mano in mano.* / La vela è su»

Notem, primerament, que la lliçó del ms. FP és *saya la vela, say*, i el text del poema «sai, a la vela, sai» és l'esmena de Corsi, que hi entén «qua, a la vela qua»: una interpretació ben poc fundada que descansa en el supòsit que *sai* representaria l'adverbi vènet *sa* 'qua'. Gotti esmena lleugerament el text i posa *saya la vela, saya*, que és preferible, puix que hi tenim *saya*, l'imperatiu de *sayare*, variant del verb nàutic *sagliare* 'issare, alçare la vela (etc.)'.¹⁹

El text del passatge inclou tres comandes del còmit en relació amb l'acte d'alçar la vela: 1) (l'ordre) *saya la vela!* 'alça, issa la vela!' (imperatiu de *sayare*),

18. Citem de: Giuseppe Corsi, *Poesie musicali del trecento* (Bologna: Commissione per i Testi di Lingua, 1970), p. 4. Corsi es basa en el ms. FP, amb característiques de l'italià septentrional, més precisament del vènet; cf. *pope* 'poppa', *mola* 'molla', etc. Corsi trata de millorar el text de E. Li Gotti, *La poesia musicale italiana del sec. 14* (Palermo, 1944), que es basa en el ms. VR, i el de N. Pirrotta, *The music of Fourteenth Century Italy*. II, Amsterdam, 1960, p. 11.

19. Aquest verb, segons ens informen els Kahane-Tietze, *Lingua Franca in The Levant* s.v. *saglia!* (p. 378), havia estat d'ús comú a la zona del Mediterrani central i occidental com a sinònim d'*issare* en els segles XVI i XVII; n'existeixen variants fonètiques *sajare* i *saiare*; en occità *salhá* (variant *saiá*), fr. *sailler*, amb variant *saillir*. En italià no està ben documentat: Corazzini, *Vocabolario nautico italiano* (Turin-Firenze, 1900-1907) inclou: *saglia!* «comando di far alzare una cosa» (vol. 5, 101), i *Dizionario di marina medievale* s.v. *saia* duu *sàia!* «imperativo usato per eccitare un'uniforme cadenza nei lavori di forza nei porti e nei basimenti dell'Italia centrale» (p. 808). Mistral en *Tresor* duu aquest verb en les dues variants: *saiá*, *salhá* 'haler, tirer un cordage' i inclou la comanda; *oh! sayo. oh! isso*.

i per a tal fi: 2) *investí gomene!* 'agafa la corda principal!', i 3) *issa!, issa! pur ben di mano in mano* 'tira de la corda, tira ... amb tota força!' (i fet això el poeta declara): «La vela è su.»

Battaglia (s. v. *issare*) veu en *issa!* d' aquest passatge (de c. 1350) la primera atestació d'aquest verb (transitiu). Però que això és una atribució errada és ben clar, puix que *issa* aquí no té el sentit d' 'alça la vela!' (cf. *saya la vela*) sinó 'tira de la corda (que alça la vela)!'. Hi tenim, doncs, una comanda sense complement, i no pas un cas de l'imperatiu d'*issare*, verb transitiu.

Deixant de banda aquest cas d'*issa*, el primer exemple que duu Battaglia (s.v. *issare*) és d'un text de 1549 de M. Guazzo: «il capitano fece serrare i trinchetti delle gabie e issare i guarnali».

12. En conclusió, es pot dir que en aquest estudi sobre *mo e issa* del passatge (vv. 4-7) del *Cant xxiii* de *l'Inferno* ens ha estat possible provar que:

(a) *mo* és una forma reduïda de *mola!* 'afluixa o solta (la corda)', imperatiu de *molar* «mollare, allentare una fune, etc.», verb propi de l'italià dialectal nord (§ 11);

(b) *issa* és comanda marinera amb sentit de 'tira (de la corda de la vela, etc.)' relacionat amb *issare* (tr.) «alzare vele, pennoni, etc.»;

(c) entesos *mo* i *issa* amb aquests sentits mariners, és possible aclarir el pensament de Dant expressat en el passatge en qüestió (§ 6);

(d) segons la documentació a mà, *issa* hauria tingut gran arrelament en l'italià medieval i molt probablement ja correria en el segle XII (§ 10-10.1).

13. Encara no està ben aclarit l'origen d'*issare* i de la seva extensa família: fr. *hisser*, cast. *izar*, port. *içar*, cat. *hissar*, oc. *issá* (branca romànica) i alem. *hissen*, neerl. *hijtschen*, danès *heise*, suec *hissa*, angl. *hoist* (abans *hoise* < *hyse*) (branca germànica). El terme en forma de l'infinitiu apareix en totes aquestes llengües quasi al mateix temps a la primera meitat del s. xvi i després (*DECat* iv, 795^a 33 i ss.).

L'ús d'*issa* amb funció de comanda marinera que hem documentat a l'italià medieval és informació nova que introdueix una nova perspectiva a l'estudi de l'origen d'aquesta família de mots.²⁰

JOSEPH GULSOY

20. S'han proposat diverses teories per a l'origen d'aquesta família de verbs. Segons una d'aquestes, el terme hauria estat propi de la navegació nòrdica: tindria el seu origen en l'escandinau antic, i des d'on es propagaria a les altres llengües a través de les llengües germàniques. Segons una altra teoria, el terme es propagaria del baix alemany *hissen*, i en aquesta llengua seria d'origen onomatopèic, format del so sibilant *hiss* que produeix la corda o la politja en l'acte d'*hissar una vela*.

El mestre Coromines va mostrar a l'article *izar* del diccionari etimològic castellà *DCELC/DCECH* que aquestes hipòtesis no es poden sostenir. Ell mateix hi va defensar la tesi que el verb francès

hisser (documentat a la primera meitat del s. xvi), seria la continuació directa, per evolució, del fr. ant. *hicier* que apareix amb sentits de «exciter un chien» i «stimuler une personne» en dos documents de 1180 i 1200, respectivament; i «en cuanto a *hicier*, es evidentemente la onomatopeya *hiss* dirigida al perro, comp. tantas onomatopeyas análogas *izgar*, *hisgar*, *enguizar*...» (*ibid.*, 468b8 ss.). La forma d'imperatiu d'aquest verb s'usaria primer sense complement, i més tard amb complement, i així es formaria *hisser* (tr.). A favor d'aquesta tesi Coromines va indicar: «La misma figura semántica vemos repetida en alemán, donde *aufhetzen*, propiamente 'azuzar, instigar' aparece en 1548 en el sentido de 'izar una vela' (*ibid.*, 468b 20 i ss.). Del francès, el verb passaria als idiomes germànics i als romànics.

S'ha de notar que no hi ha testimonis del desenvolupament de *hicier* «exciter le chien», «stimuler une personne» (1200) a *hisser* 'alçar la vela, la bandera, etc.', i, per tant, l'explicació de Coromines resultava bastant hipotètica. Però tot plegat la tesi d'ell representava, i encara representa, un gran avenç en l'estudi del tema.

Ara bé, a hores d'ara, tenint a mà documentació més completa, podem dir que Coromines no s'havia adonat que l'esmentat fr. ant. *hicier* i l'alem. (*auf*)*hetzen* pertanyien a una família de verbs, de branques romànica i germànica, amb el sentit bàsic d'aquissar el gos'.

Notem: fr. ant. *hicier* «exciter (le chien)» (a. 1200), cat. *aïssar/aïçar* (el ca) (segle XIII), cast. dial. *aizar* «azuzar», i l'it. *a(d)izzare* «incitare un cane» (s. XIV), occità *ahissá* «exciter», i alem. ant. *hetzen*, neerl. mitjà *hissen*, danès *hidse* i suec *hetsa* 'aquissar (el gos)'.

El paral·lelisme amb la família dels verbs nàutics és ben evident: *hicier/hisser* (fr.), *a(d)izzare/hissare* (it.), *aizar/izar* (cast), *aïssar/hissar* (cat.), *hissen/hetzen* (alem.).

Tot indica que la interjecció *hissa!/hitsa!* va tenir dos desenvolupaments semàntics:

1) dirigida a un gos perquè envesteixi s'havia interpretat aviat com a forma d'imperatiu d'un verb amb el sentit d'aquissar, excitar el gos'; cf. fr. *hicier* (s. XII), cat. *ahissar* (s. XIII);

2) dirigida a un equip d'homes que alcen una cosa amb cordes a fi d'animar-los fou interpretat com a comanda 'tira (de la corda)!', amb especialització en el món mariner. La documentació italiana que hem reunit ens mostra que amb aquest valor havia continuat fins al segle XV.

Si s'ha de jutjar pel fet que la comanda marinera s'atesta primerament en italià (ja al s. XII), això indicaria que l'interjecció *hissa! / hitsa!* usada per aquissar el gos i animar els homes que treballen s'hauria originat en terres italianes. D'allí hauria passat al francès, on apareix *hicier* 'aquissar', 'estimular' (finals del s. XII).

Aquesta suposició guanya en probabilitat quan tenim a la vista el fet que *a(d)izzare* manifesta una vitalitat i un desenvolupament semàntic més àgil que enlloc. Fou usat per Dant, l'humanista Arrigo Simintendi (contemporani de Dant), Boccaccio, i en temps més modern per Collodi, autor de *Pinocchio*. Apareix amb els sentits de: «incitare (il cane), irritare, provocare, incitare».

Citem de Battaglia: Dant, «Sonar brachetti, e cacciatori *aizzare*, / lepri levare, ed isgridar le genti» (*Rime*); Simintendi, «*Aizzano* i cani rabbiosi con gli usati abbalamenti»; Boccaccio, «E nelle loro interiora metti *adizzando* li acuti denti de' feroci cani»; Collodi, «i carabinieri, giudicando che fosse difficile raggiungerlo, gli *aizzarono* dietro un grosso cane mastino». El mot ha tingut els derivats: *izza* «ira, collera, stizza», adj. *a(d)izzato*, *a(d)izzoso*, i *a(d)izzatore*.

Battaglia ordena l'entrada *aizzare* amb la noció que aquest verb s'hauria format d'*izza* «ira, stizza», i posa com a sentit primari «irritare» i en segon lloc «eccitare il cane»; i referent a l'ètim d'*izza* diu: «incrocio tra *ira* i *stizza*».

Pel que fa a l'origen del verb nàutic *issare*, diu Battaglia: «Affine allo spagn. *izar* e al fr. *hisser*, di etimo incerto, forse di origine onomatopeica; cfr. anche l'olandese *hyssen*»; i *issa*, l'expressió de comanda, és «imp. di *issare*; cfr. spagn. *ica* – *ica*».

Esperem estudiar l'evolució de la família d'*issare* i *aizzare* en llur desenvolupament romànic i germànic en un futur no llunyà.

ÍNDIX GENERAL

LOLA BADIA, EMILI CASANOVA & ALBERT HAUF, Pròleg.....	7
AUGUST BOVER I FONT, Curt J. Wittlin, nota biogràfica i bibliogràfica...	9
JULIO TORRES-RECINOS, Curt Wittlin: erudición, trabajo y calor humano...	29
RAFAEL ALEMANY FERRER, Els elements d'articulació interna en les proses mitològiques de Joan Roís de Corella	33
LOLA BADIA & JAUME TORRÓ, Ambient internacional i cultura de cort al <i>Curial e Güelfa</i> : primer suplement a l'edició de Quaderns Crema 2011	51
LLUÍS BRINES, Eiximenis i la ciència.....	67
LLUÍS CABRÉ & JAUME TORRÓ, La data de naixement de Bernat Metge i d'Andreu Febrer, notaris i escriptors	81
ROSANNA CANTAVELLA, Expressions multiplicatives en textos catalans medievals	87
ANTÒNIA CARRÉ, La traducció catalana abreujada del <i>Regiment de sanitat</i> d'Arnau de Vilanova és un abreujament de la traducció de Berenguer Sarriera?.....	103
EMILI CASANOVA, <i>La xàvega dels notaris de 1604</i> : edició i estudi	117
PETER COCOZZELLA, Ekphrasis and the Mirrored Image: The Allegory of Despair in <i>La noche</i> by Francesc Moner, a Catalan Writer of the Late Fifteenth Century	137
GERMÀ COLÓN DOMÈNECH, Entre la llengua i la història: Lluís Revest, valencià exemplar.....	157
MARIA CONCA & JOSEP GUIA, Edicions i paratextos d'obres de finals del segle xv.....	167
MARINELA GARCIA SEMPÈRE, Consideracions al voltant de la transmissió impresa de les obres dels escriptors del segle xv; sobre Miquel Ortigues	189

JOSEPH GULSOY, L'expressió « <i>mo e issa</i> » en la <i>Divina Comèdia</i>	203
ALBERT HAUF, La solució a un enigma: L' <i>Speculum Animae</i> (SA) i L' <i>Ars vitae contemplativae</i> (AV)	221
LLÚCIA MARTÍN PASCUAL, El <i>Llibre del Tresor</i> , compendi de sabers medievals sobre filosofia natural.....	237
TOMÀS MARTÍNEZ ROMERO, <i>Encontre d'amor</i> : un poema de Joan Escrivà al <i>Jardinet d'orats</i>	257
MONTSERRAT PIERA, «E deya que açò devia sobiranament esquivar dona d'orde»: Francesc Eiximenis i les monges a <i>Lo llibre de les dones</i>	271
JOSEP PUJOL, Dues notes sobre la circulació catalana de textos artúrics francesos: el <i>Cligès</i> de Chrétien de Troyes (1410) i <i>La Mort Artu</i> (1319).....	289
XAVIER RENEDO, Idees i prejudicis d'Eiximenis sobre la poesia.....	301
JAUME RIERA I SANS, Un nou manuscrit i una versió aragonesa del «Cercapou»	323
JOSEP E. RUBIO, Alguns apunts sobre Salzinger com a traductor de Llull.....	333
BEATRICE SCHMID, La semàntica del verb <i>entendre</i> al <i>Dotzè llibre del crestià</i>	341
JILL WEBSTER, Una mirada al tractament dels marginats i mal adaptats en el Regne de València entre 1350 i 1450.....	353
Índex general.....	385

TABULA GRATULATORIA

Archer, Robert
Àrea de Filoloxía Románica, Universidade de Santiago de Compostela
Avenoz, Gemma
Beltrami, Pietro
Bonner, Anthony
Cabré, Miriam
Casanelas, Pere
Coccozzella, Peter
Ferrando, Antoni
Gispert-Saüch, Pilar
Martí, Sadurní
Martos, Josep Lluís
Lleal, Coloma
Massip, Maria Àngels
Mérida, Rafael
Moran, Josep
NACS
Perea-Rodriguez, Òscar
Rasico, Philip
Ratcliffe, Marjorie
Reial Acadèmia de Bones lletres de Barcelona
Ribera Llopis, Juan Miguel
Santanach, Joan
Schib, Gret
Soler, Albert
Taula de Filologia Valenciana
Valero Rubio, Lluís
Vidal Tibbits, Mercedes
Vila Granero, Josep Carles
Wheeler, Max W.